

## ECUMENISMUL ÎN OPERA LUI NICOLAE STEINHARDT *Ecumenism in Nicolae Steinhardt's Work*

Claudia CREȚU (VAȘLOBAN) Ph.D. Candidate,  
"Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

*Abstract: In Ecumenism in Nicolae Steinhardt's Work I showed which it's most important point is, namely accepting dialogue and loving one another.*

*We might notice while reading Steinhardt's books that he never speaks evil of anybody. The love that he offers to his fellows proves his ecumenical sense that he is endowed with.*

*In order to show Steinhardt's ideas regarding ecumenism, Christianity and other religions, I used many quotations to prove his position. Even Metropolitan Bishop Andrew Plamadeala said: "The best method talked or written – would be that of imitating the author: to try a series of essays that approach by bits, trying as many excerpts which begin to round off everything, the whole (...) Steinhardt, without being accused of inconsistency, he is a man made of pieces, as many pieces as his mind and his sensitivity could gather from an infinity of pieces".*

*Keywords: ecumenism, Christianity, dialogue, faith, religion*

### 1. Ecumenismul în secolul XX

„Paharul binecuvântării, pe care-l binecuvântăm, nu este, oare, împărțirea cu sângele lui Hristos? Pâinea pe care o frângem nu este, oare, împărțirea cu trupul lui Hristos? Că o pâine, un trup suntem cei mulți, căci toți ne împărțim dintr-o pâine.” (Corinteni, 10, 16- 17)

Dacă unul este trupul și unul este sângele Mântuitorului, atunci una trebuie să fie și Biserica. Biserica întemeiată de Hristos este dumnezeiască, este una, căci unul este și Hristos, întemeietorul ei, și este veșnică, „este un trup și un Duh”, o Evanghelie și o Biserică: „Un Domn și o credință, un Botez, un Dumnezeu și Tatăl tuturor, care este peste toate și prin toate și întru toți” (Efeseni 4, 4- 6)<sup>1</sup>.

În zilele noastre se vorbește din ce în ce mai mult despre ecumenism, mișcare ecumenică, dialog interconfesional, rugăciuni sau chiar slujbe ecumenice. Însă, referitor la ceea ce privește toate aceste accepțiuni, apar diferite opinii sau poziții pro dar și contra a tot ceea ce este legat de ecumenism.

Pozițiile pro ecumenism se regăsesc în locurile unde conviețuiesc oameni de diferite etnii. Păstorii lor trebuie să arate înțelegere unii față de ceilalți pentru a le putea transmite și păstoriiților încrederea și înțelegerea necesară pentru o mai bună conviețuire. Aceste fapte sunt transmise sau mai bine spus preluate mai departe, în ierarhii, pentru a ajunge la o posibilă „turmă” și la „un singur păstor”.

Însă nu peste tot se întâmplă acest lucru. Astfel apar și opinii contra ecumenismului. Cele mai vehemente idei împotriva acestuia se întâlnesc în rândul monahilor, care numesc ecumenismul ca fiind cea mai mare erezie a veacurilor.

---

<sup>1</sup> Protosinghel Ioanichie Bălan, „Călăuză ortodoxă în Biserică”, Sf. Mănăstire Sihăstria, 1992, pag. 10

Dacă stăm bine și ne gândim ambele poziții sunt de acceptat, pentru că fiecare o completează pe cealaltă. Dacă antiecumeniștii tind să se izoleze, acceptând ca fiind dreaptă doar calea pe care ei au ales-o, cei care sunt de partea ecumenismului pot cădea în altă extremă, cea a neclarității, neștiind exact de care parte vor să aparțină, sau care religie e cea mai potrivită.

Astăzi nu se poate trăi fără dialog, acest lucru însemnând să trăim izolați. Astfel, putem spune că nu putem să nu fim ecumeniști, însă trebuie să căutăm să-l transformăm în ceva benefic pentru noi. Sensul ecumenismului este de a apăra viața oamenilor și chipul lui Dumnezeu care se află în fiecare om de pe planeta noastră.

Astfel, ecumenismul nu se poate trata cu indiferență, el presupune deschidere spre cel de lângă noi, aceasta realizându-se prin acceptarea dialogului și prin acceptarea aproapelui ca partener de dialog. Ne vom referi mai departe la diferitele accepțiuni ale ecumenismului pentru a-l înțelege mai bine.

## **2.Sensurile ecumenismului**

Prin ecumenism putem înțelege universalitatea unui sinod al Bisericii creștine universale, adică existența unei singure Biserici creștine. Acest termen provine din gr. *Oikoumene*, ceea ce înseamnă „pământ locuit, lumea”. Termenul este folosit și pentru *mișcarea ecumenică*, ceea ce înseamnă totalitatea propunerilor, dar și acțiunile organizate pentru realizarea unităților creștine, în funcție de necesitățile Bisericilor.

Un prim sens al ecumenismului ar fi acela de încercarea tuturor confesiunilor creștine de a colabora pentru învățarea cuvântului Evangheliei și de a încerca înlăturarea ereticilor. Însă această încercare nu a avut un prea mare succes, începând chiar de la Marea Schismă, datorită faptului că fiecare confesiune lupta pentru propria identitate, și mai mult, lupta pentru o eventuală atragere a celor mai slabi.

Însă astăzi, cei care întradevăr au înțeles adevăratul sens al ecumenismului au realizat și faptul că acolo unde „sunt doi sau trei adunați în numele Meu, acolo voi fi și eu”.(Matei 18, 20)

Un al doilea sens al ecumenismului l-ar putea reprezenta cunoașterea creștinilor aparținători diferitelor confesiuni. Această cunoaștere reciprocă ar putea duce la aplanarea sau chiar eliminarea diverselor conflicte între diversele confesiuni, ea putându-se realiza prin diferite activități la care pot participa reprezentanți ai acestora și care au ca scop rezolvarea de probleme morale și religioase.

Cel de-al treilea sens al ecumenismului ar putea fi colaborarea reprezentanților diverselor confesiuni pentru a soluționa probleme sociale. Reprezentanții Bisericilor au ajuns astăzi la concluzia că deosebirile ce există între ele, pe linie de mărturisire a credinței, să nu mai fie un act care mereu să producă tensiuni, ci să-și dorească să-și îndrepte activitatea spre un front cărora le este comun: sărăcia, abandonul școlar, avortul, abandonarea copiilor, fenomenul morții albe(drogurile) și multe alte probleme și provocări la care este supusă societatea umană astăzi.

## **3. Dimensiunile ecumenismului**

Putem afirma că ecumenismul este de trei tipuri: ecumenism teologic, ecumenism laic și ecumenism spiritual.

*Ecumenismul teologic* este cel care se referă la dialogul între teologii diferitelor confesiuni creștine, adică dialogul între diferitele Biserici. Din acest tip de ecumenism fac parte toți care Îl invocă pe Dumnezeu în Treime și Îl mărturisesc pe Iisus Hristos ca Domn și Mântuitor. În cadrul ecumenismului teologic se ridică o întrebare: ecumenismul ar putea sau nu rodi dacă îl legăm de eclesiologie? Un răspuns posibil ar putea fi: existența unei eclesiologii acceptate de toți creștinii ar duce probabil la înflorirea ecumenismului și la rezolvarea problemelor care se ivesc zilnic între reprezentanții diverselor religii.

*Ecumenismul laic* se referă la relația creștinilor folosită pentru a ajuta, prin activități diverse, la rezolvarea unor probleme ale oamenilor. Astfel, aici, se pune accentul pe felul cum creștinii se mobilizează în sprijinul omului și deci al omenirii. Nu putem da naștere unei lumi doar prin inovații tehnice și științifice, ceea ce dă viață unei lumi, civilizate mai ales, este credința în Dumnezeu, Cel care dă acestei lumi pace, dragoste și adevăr. Ecumenismul laic este cel care urmărește împăcarea Bisericilor.

*Ecumenismul spiritual* reprezintă transformarea interioară a omului. Această transformare interioară poate fi realizată doar printr-un singur mod și anume prin rugăciune. În cazul nostru vorbim de rugăciunea ecumenică. Aceasta reprezintă o întrunire a fraților și surorilor în Hristos, unde se mărturisește ceea ce se spune în Evanghelie, de către Evanghelistul Matei „Tatăl vostru unul este, Cel din ceruri”. Cu toate că fiecare își reprezintă propria religie, aceștia se roagă pentru unitate, cu toată speranța lor. Dar nu ne putem referi la rugăciunea ecumenică doar în sensul unei reuniuni a mai multor credincioși aparținători diferitelor religii, ci trebuie să ne referim și la rugăciunea individuală, la convorbirea individuală a omului cu Dumnezeu, în care trebuie să regăsim preocuparea pentru aproapele nostru indiferent cărei religii aparține. Astfel, putem spune că această rugăciune este jertfa pe care o poate aduce un om lui Dumnezeu Tatăl, prin Hristos Fiul, în Duhul Sfânt.

#### **4. Dialogul dintre ortodocși, catolici și protestanți**

Dialogul interreligios se bazează pe rugăciune și nu pe un schimb de idei. El are în vedere reînnoirea modului prin care îți exprimi propria credință, numai că acest lucru presupune o gândire matură, o dorință de reîmpăcare și de unire într-un adevăr, dar și reînnoirea felului în care trăiești această credință.

Atunci când creștinii se roagă împreună, Hristos este în mijlocul lor, iar visul unei unități este tot mai aproape de a deveni realitate. Neînțelegerile dintre creștini pot fi înlăturate doar prin intermediul dialogului. Acesta este rezolvarea lor.

În ceea ce privește ecumenismul, pe plan mondial, avem trei mari religii care speră la unitatea într-un Hristos, și anume: ortodoxia, catolicismul și protestantismul.

*Biserica Ortodoxă* sau *Ortodoxia* reprezintă totalitatea Bisericilor locale, care mărturisesc aceeași credință apostolică, din punct de vedere dogmatic, care folosesc ritul bizantin, fiecare popor utilizându-l în limba proprie, din punct de vedere liturgic și care sunt autonome și autocefale, adică au conducători autohtoni și sinod propriu, din punct de vedere al organizării. Patriarhul de Constantinopol este cel care coordonează relațiile interortodoxe, consultându-se cu primatele acestor Biserici.

*Confesiunea* sau *Biserica Romano-Catolică* este cea care a urmat tradiția apuseană de limbă latină, cu centru la Roma. Biserica Romano-Catolică are o conducere monarhică, piramidală, conducătorul ei fiind numit „Papă”, iar întreg clerul este celib.

Din romano-catolicism provine *Confesiunea protestantă* care cunoaște mai multe biserici ce se conduc după reformele inițiate de Martin Luther, Jean Calvin, Ulrich Zwingli, Henric al VIII-lea și John Wesley.

Ne putem întreba: de ce este împărțită Biserica lui Hristos în atâtea părți? Această separare a avut loc în anul 1054, la Marea Schismă, când Biserica Răsăriteană (Ortodoxă) s-a despărțit de Biserica Apuseană (Catolică).

Secolul XX a venit cu dorința de a reface unitatea Bisericii lui Hristos, cu dorința creștinilor de a se ruga împreună, de a vorbi fiecare despre credințele lor, cu referire la credința unică, ce exista înainte de Marea Schismă. De la această dorință a plecat și dialogul între ortodocși și catolici, numit dialogul dragostei, care mai târziu s-a transformat în dialog teologic (dialog oficial între cele două Biserici surori).

S-a hotărât ca în acest dialog teologic, mai întâi să se abordeze elementele care îi apropie sau care le sunt comune celor două Biserici și apoi punctele care le despart. La prima adunare a comisiei mixte de dialog primele probleme ridicate au fost cele ale primatului și infailibilitatea Papei, care este socotit ca fiind înlocuitorul lui Hristos pe pământ și problema uniaticismului sau a catolicilor de rit oriental cu care ortodocșii nu erau de acord.

Pe parcursul adunărilor au fost dezbătute și alte probleme care au dus la discuții aprinse între ortodocși și catolici. Dar ceea ce este important, este faptul că, de fiecare dată, s-a ajuns la un punct comun care reprezenta raza de speranță pentru adunarea următoare. Una din cele mai reprezentative adunări a fost cea de la Balamand, unde se află punctul de plecare spre depășirea problemei uniaticismului, pe care, deși romano-catolicii o resping, în unele enclitice papale este făcut elogiul acestei „uniri cu Roma”.

Dacă ne referim și la protestanți, aceștia, în materie de doctrină, se deosebesc destul de mult de ortodocși și romano-catolici. Aceștia susțin faptul că între natura omului și har nu există absolut nicio legătură, iar cei care se mântuie se mântuie datorită lui Dumnezeu, omul nu are nicio responsabilitate în mântuirea sa. Astfel se ajunge la predestinare, adică doar oamenii predestinați ajung să se mântuie. Acesta este respinsă de Biserica Ortodoxă, iar Biserica Romano-Catolică i-a anatemitat pe toți care susțin acest lucru.

Concluzia la care s-a ajuns, în ceea ce privește dialogul teologic între cele trei Biserici, este că prin dialog, curaj și speranță toate problemele pot fi depășite.

## **5. Nicolae Steinhardt și ecumenismul**

„Cred din inimă și cuget în ecumenism”<sup>2</sup>. Aceasta este mărturisirea pe care părintele Nicolae o face referitor la ecumenism.

Nu este ceva foarte obișnuit ca un monah să fie de acord cu această mișcare ecumenică, datorită faptului că, în general, ecumenismul este văzut ca o erezie. Această situație este posibilă, în primul rând, pentru făgăduința pe care acesta o face la botez: „Lecțiile de catechizare merg foarte repede; părintele Mina e îngăduitor și nepretențios, și e drept că și eu mă dovedesc a cunoaște destul de multe. Cei trei preoți se sfătuiesc între ei, apoi vin să mă

---

<sup>2</sup> Nicolae, Steinhardt, Ioan Pinte, *Primejdia mărturisirii*, Editura Humanitas, București, 2006, pag. 118.

întrebe: ce vreau să fiu, catolic sau ortodox? Le răspund fără șovăială că ortodox. Foarte bine. Mă va boteza călugărul. Dar cei doi greco-catolici vor asista la botez și ca un omagiu pentru credința lor și ca o dovadă că înțelegem cu toții a da viață ecumenismului într-o vreme în care Ioan al XXIII-lea e pe tronul pontifical, voi rosti crezul în fața preoților catolici. Toți trei îmi cer să mă consider botezat în numele ecumenismului și să făgăduiesc a lupta- dacă-mi va fi dat să ies din închisoare- pentru cauza ecumenismului, mereu. Ceea ce făgăduiesc din toată inima”<sup>3</sup>, în al doilea rând pentru că, pe durata șederii sale în închisoare, are colegi de celulă ce aparțin diferitelor confesiuni: catolici, uniți, protestanți, iehoviști, etc. Ecumenismul face parte din viața lui, în timpul închisorii. Practicarea lui semnifică înțelegerea deplină a sensului pe care îl are ecumenismul: „În celula 88(dacă nu mă înșel) de la Gherla, mare și ticsită, sunt mulți preoți de toate confesiunile. Ecumenismul e pus în practică. În fiecare dimineață, din inițiativa unui preot dârz și a unor mireni inimoși, se organizează o slujbă interconfesională. Stau laolaltă preoți romano-catolici, uniți, ortodocși, pastori luterani și calviniști. Unul din luterani e partizan al mișcării liturgice(Berneuchner Bewegung) din cadrul protestantismului. Câțiva predicatori sectanți se țin la început deoparte. Apoi unii dintre ei (și tolerantul Traian Crăcea, băiat excelent) ni se asociază”<sup>4</sup>.

Bucuria și frumusețea acestor slujbe ne este descrisă mai departe: „Nimic nu poate reda splendoarea acestei slujbe lipsită de altar, odăjdii, icoane, tămâie, orgă și obiecte de cult. Siluete slabe îmbrăcate în zeghe, capete tunse, fețe palide, cuvintele și cântecele murmurate (să nu audă caralii) făuresc o atmosferă care rivalizează prin intensitate și energie creatoare de entuziasm cu cele mai fastuoase ceremonii din cele mai mărețe catedrale ale lumii”<sup>5</sup>.

Comparațiile pe care Nicolae Steinhardt le face dintre închisoare și locuri reprezentative ale creștinătății sunt, la o primă lectură, incredibile, însă dacă ne gândim bine, aceste slujbe și discuții pe care autorul și le amintește în intercalările numite BUGHI MAMBO RAG sunt adevăratele clipe de libertate pe care și le permit după gratii: „locurile magice ale creștinătății- Capela Sixtină, catedrala din Chartes, Sfânta Sofia, Athosul din Wartburg, mănăstirile Zagorsk și Optino- par a fi toate aici, în duh și *in principio*”<sup>6</sup>. Această libertate își întinde brațele dincolo de locurile pline de mizerie în care viețuiau, iar puterea, curajul care îi cuprindea le dădea la toți forța de a merge înainte: „Ne simțim ca în catacombe, dacă ar veni peste noi primejdiile și năprasnele sunt sigur că toți le-am fi înfruntat. Cuvintele Domnului: unde sunt doi adunați în numele Meu voi fi și Eu își află aplicarea. Nu, nimic nu poate reda, explica, transmite incomparabila frumusețe a slujbelor acestora de înfrățire ecumenică”<sup>7</sup>.

De remarcat, în aceste rânduri unul dintre sensurile ecumenismului: încercarea tuturor confesiunilor creștine de a colabora pentru învățarea cuvântului Evangheliei. Singura deosebire între ceea ce vrea ecumenismul și ceea ce a trăit Nicolae Steinhardt este faptul că, toți cei care participau la acele slujbe au încercat, dar au și reușit să transmită învățăturile lui Iisus Hristos.

<sup>3</sup> Nicolae, Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pag. 80- 81.

<sup>4</sup> Ibidem, pag. 315.

<sup>5</sup> Ibidem, pag. 315.

<sup>6</sup> Ibidem, pag 315.

<sup>7</sup> Ibidem, pag. 315

Dacă ne referim la problema ecumenismului din punctul de vedere al monahului de la Rohia, acesta menționa: „... tare mă tem că nu va putea fi rezolvat ușor sau curând. Bine că s-a renunțat în sfârșit la anateme și gâlcevi. Dar asta nu ajunge”<sup>8</sup>.

Am arătat în capitolul anterior care era și este țelul ecumenismului, acela de UNITATE. Regăsim printre răspunsurile date preotului Ioan Pinte, în *Primejdia mărturisirii* următorul fragment: „Unitatea Bisericii cred că va putea fi realizată numai prin acțiune directă a Duhului Sfânt și poate nu atât prin conferințele teologilor, cât mai ales prin cuvântul noroadelor”<sup>9</sup>. Accentul se pune pe dorința și acțiunile oamenilor de rând, ca forță declanșatoare a reușitei de realizare a scopului ecumenismului, dar nu în ultimul rând pe lucrarea Duhului Sfânt. Din punct de vedere al dogmaticii, Nicolae Steinhardt face referire la Pavel Evdokimov: „nu cumva, zice el, unitatea treimică a dumnezeirii poate fi realizată și în eclesiologie? Nu cumva ortodoxia, catolicismul și protestantismul reprezintă cele trei ipostaze ale unei aceleiași credințe? Nu cumva e bine să dăinuie ca atare, exprimând fiecare și accentuând fiecare o anumită trăsătură a credinței unice?”

În concepția aceasta, catolicismul ar reprezenta mai degrabă organizarea și orânduirea, rânduiala; protestantismul, harul și credința personală; ortodoxia, duhovnicia și cumpănita soluție a mântuirii prin har, credință și fapte bune”<sup>10</sup>.

Pentru cei care sunt de partea ecumenismului, această variantă ar fi una acceptabilă, pentru că astfel s-ar rezolva frumos și repede toate problemele, însă eclesiologia nu permite să se treacă atât de ușor și atât de simplu peste probleme, să le spunem delicate.

În *Jurnalul fericirii*, Nicolae Steinhardt ne readuce aminte una din diferențele majore care îi desparte pe catolici de ortodocși, cu referire la Sergiu Bulgacov: „În legătură cu problemele ecumenismului aflu una din cele mai însemnate în ruptura dintre catolicism și ortodoxie- a lui *filioque*- nu constituie pentru marele teolog Sergiu Bulgacov un temei dogmatic. Nu există vreo dogmă asupra relației dintre Duhul Sfânt și Fiul și prin urmare opiniile asupra acestui punct nu constituie erezii, ci doar ipoteze teologice transformate în erezii de mentalitate panbănuitoare de schisme încuibată în biserici”<sup>11</sup>.

Acest lucru dovedește că fiecare parte înțelege textul biblic cum vrea, și anume: „Iar când va veni Mângâietorul, pe care Eu Îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul adevărului, care din Tatăl purcede, acela va mărturisi pentru Mine”(Ioan,15, 26).

Datorită faptului că în text se folosește persoana I pentru Fiul: «pe care Eu îl voi trimite», catolicii sau Biserica Apuseană interpretează cuvintele Mântuitorului cum că Duhul Sfânt ar purcede și de la Tatăl și de la Fiul, deoarece tot la Ioan, 10, 30, Mântuitorul spune: «Eu și Tatăl una suntem». Astfel, catolicii conchid că, dacă Tatăl și Fiul sunt de o ființă, atunci Duhul Sfânt trebuie să purceadă și de la Fiul.

Ortodocșii sunt de părere că nicidecum Duhul Sfânt purcede și de la Tatăl, pentru că prin aceste cuvinte, Mântuitorul vorbește despre trimiterea Duhului Sfânt în ziua Cincizecimii, adică în viitor și nu despre provenirea Duhului Sfânt și de la Fiul.

<sup>8</sup> Nicolae, Steinhardt, Ioan Pinte, *Primejdia mărturisirii*, Editura Humanitas, București, 2006, pag. 118.

<sup>9</sup> Ibidem, pag. 118.

<sup>10</sup> Ibidem, pag. 118.

<sup>11</sup> Nicolae, Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pag. 322

Dacă suntem imparțiali, atunci ar trebui să acceptăm fiecare dintre păreri, cum spunea Nicolae Steinhardt: „Fiecare își manifestă credința potrivit cu *personalitatea* sa”<sup>12</sup>.

Ceea ce este important, pentru noi, oamenii de rând, este să fim creștini, deosebirile care există între religiile creștine se pot rezolva doar la nivelul înaltelor fețe bisericești, care au puterea de a schimba totul astfel încât să se poată ajunge la ceea ce înțelege Nicolae Steinhardt prin ecumenism: „cred că ecumenismul nu poate însemna altceva decât o revenire la creștinismul inițial, așa cum ne este el redat de Sfânta Scriptură, Sfânta Predanie și Sfinții Părinți, fără adaosuri sau modificări ulterioare. De altfel, poate e mai bine să concepem ecumenismul ca o lucrare a inimilor creștine decât ca o tranzacție realizată de exegeți profesioniști”<sup>13</sup>.

De aici se ridică o întrebare: oare la ce se referea Nicolae Steinhardt când vorbea despre creștinism? Creștinismul pentru părintele Nicolae este „învățătura lui Hristos, adică a dragostei și a salvatoarei putinți de a ierta”<sup>14</sup>, dar și „dogmă, e morală, e de toate dar e în special un mod de a trăi și o soluție și e rețeta fericirii”<sup>15</sup>. Creștinismul e cel care „ne cheamă nu numai la oarbă supunere, ci și la toleranță, înțelepciune, dreaptă socotință și inteligență”<sup>16</sup>, ghidându-se după o doctrină creștină: „să fii iubit de Dumnezeu și să iubești pe Dumnezeu înseamnă a suferi”<sup>17</sup>. Există în *Jurnalul Fericirii* multe pagini în care ne vorbește despre creștinism și nu de puține ori ne vorbește despre suferința, care până la urmă îl ajută să descopere ceea ce l-a marcat toată viața s-a următoare și anume bucuria de a fi creștin și mai ales ortodox.

## Bibliografie

BARNES, Patrik, *Non-ortodocșii. Învățătură ortodoxă despre „creștinii” din afara Bisericii*, Editura Egumenița, Galați, 2007.

BĂLAN, Protosinghel Ioanichie, „Călăuză ortodoxă în Biserică”, Sf. Mănăstire Sihăstria, 1992.

BRIA, Pr. Prof. Dr. Ion, *Tratat de teologie dogmatică și ecumenică*, Editura România Creștină, București, 1999.

BRIA, Pr. Prof. Dr. Ion, *Ortodoxia în Europa*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995.

MARGA, Irimie, *În dragoste și adevăr, Dialogul teologic oficial ortodoxo-catholic, de la Roodos la Balamand*, Editura Paralela 45, 2000.

PLĂMĂDEALĂ, Mitropolitul Antonie, *Cuvânt înainte la P.I. David, „Ecumenismul, factor de stabilitate în lumea de azi”*, Editura Gnosis, București, 1998.

STEINHARDT, Nicolae, *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

STEINHARDT, Nicolae, *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pinte*, Editura Humanitas, București, 2006.

---

<sup>12</sup> Ibidem, pag. 187.

<sup>13</sup> Nicolae, Steinhardt, Ioan Pinte, *Primejdia mărturisirii*, Editura Humanitas, București, 2006, pag. 119.

<sup>14</sup> Nicolae, Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pag. 158.

<sup>15</sup> Ibidem, pag. 170.

<sup>16</sup> Ibidem, pag. 187.

<sup>17</sup> Ibidem, pag. 275.

STEINHARDT, Nicolae, *Mărturisire în Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pinte*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

\*\*\*, *Caietele de la Rohia I. Nicolae Steinhardt sau Fericirea de a fi Creștin*, Editura Helvetica, Baia-Mare, 1999.